International Journal of Advance and Applied Research (IJAAR) **ISSN – 2347-7075**
Peer Reviewed **Bi-Monthly** **Vol. 1 No.3**
Jan - Feb 2014

फलटण संस्थानातील श्रीमंत निंबराज दुसरा यांचे कार्य (‡.ÃÖ. 1327 ŸÖê 1349)

डॉ.एस्.एम्.गावडे
इतिहास विभाग प्रमुख,
´Ö¬ÖÖê•ÖÖß ´ÖÆÖ×¾ÖªÖ»ÖµÖ, फलटण
ता.फलटण, जि.सातारा

फलटण संस्थान हे महाराष्ट्रातील सातारा जिल्ह्यातील एक प्राचीन संस्थान असून त्याचा प्रारंभ इ.स.१३व्या शतकात –ालेला आहे. याच सुमारास दिल्लीच्या सुलतानशाहीमध्ये आपापसात राज्याच्या संबंधाने लढाया चालू ÆÖÓŸµÖÖ. अशास्थितीत अनेक रजपूत व क्षत्रिय राजे मारले गेले. उत्तर हिन्दुस्थानातील काही राजघराणी अबुच्या पहाडाकडे तर काही दक्षिणेत आले. त्यापैकी निंबोपवार हा धारेहून फिरत फिरत दक्षिणेत सह्याद्री पर्वताच्या एका रांगेत शिखर शिंगणापूरच्या (शंभू महादेव देवस्थान) पायथ्याशी सन १२७३ च्या सुमारास आला. निंबोपवारांचा जन्म ‡.ÃÖ.1254 ¸ÖÖê•ÖÖß –ालेला होता. त्यावेळी त्याचे वय १९ वर्ष होते. तो देवीभक्त असून त्याने ११ वर्षे देवीची उपासनÖ केली. एकदा एका लिंबाच्या –ाडाखाली त्यांना एक देवीची मूर्ती सापडली. त्याठिकाणी त्यांनी एक लहानशे देवालय बांधुन देवीची स्थापना केली. मूर्ती लिंबाच्या –ाडाखाली ठेवली म्हणून देवीचे नाव निमजाई असे ठेवले. नंतर †ÖÃÖ¯ÖÖÃÖ“Öß –ाडी साफ करुन तेथे एक गाव वसविला त्याचे नाव निंबळक असे ठेवले.[1] या गावावरुन या राजघराण्याला निंबाळकर असे नाव पडले. निंबराज याने आसपासचे लोक जमवून त्यांना राहण्याकरीता निंबळक गावी –ोपड्या बांधून दिल्या. या लोकांच्यामुळे त्यांचे लष्कर वाढले. परंतू थोडयाच दिवसात सन १२९१ मध्येÖ निंबोपवार निंबळक गावी मृत्यू पावला.

निंबोपवारला सन १२७५ मध्ये एक पुत्र –ाला. त्याचे नाव पोदखला जगदेव असे होते. निंबोपवारच्या मृत्यूनंतर पोदखलाने सन १३०१ मध्ये खानदेश व बऱ्हाणपूर येथे लुट मिळवली. या पोदरखलाचा परा³Ö¾Ö करण्यासाठी अल्लाउद्दीनने सन १309 ´Ö¬µÖê 1५००० सैन्य पाठविले. निंबळक भागात अनेक वेळा बादशाही सैन्य व पोदख»Ö ा यांच्या सैन्याची लढाई –ाली. शेवटी बादशाही सैन्याची सरशी होवून पोदखलाने शरणागती स्विकारून तो आपल्या निवडक पाचशे सैन्यासह सुलतानास भेटण्यासाठी दिल्लीला गेला, तेथे त्याचा फार मोठा सत्कार केला. महंमद तुघलकाच्या काळात पंजाब प्रांतात मोगलांनी मोठे बंड केले. ते मोडून काढण्यासाठी सुलतान बरोबर पोदखला आपले सैन्य घेवून गेला. तेथे त्याने फार मोठा पराक्रम गाजविला. पण त्यात त्यांचा मृत्यू –ÖÖ»ÖÖ. ŸµÖÖ´ÖÖôÖ त्यांना धारापतराव हे टोपण नाव दिले.[2]

ÁÖß´ÖŸÖ निंबराज दुसरा:-

पोदखला जगदेव उर्फ धारापतराव यांचा मृत्यू सन १३२७ मध्ये –ााल्यानंतर त्याचा पुत्र निंबराज दुसरा त्यांच्याजवळच दिल्लीमध्ये होता. त्यांचा जन्म सन १३०९ मध्ये –ााला. पोदखला यांच्या पराक्रमाबद्दल महंमद तुघलकाने दरबार भरवून निंबराज दुसरा यास साडेतीन लक्ष उत्पन्नाची फलटण जहागिरीची सनद नाईक (नायक) ही ¯Ö¤¾Öß ×¤ü»Öß.[3] नाईक या शब्दाचा अर्थ ÁÖÂšü असा होतो. याचबरोबर पुढील सरंजाम देण्यात आला.

सरंजाम व पोषाख :-

1) **15 ¯ÖÖÂÖÖख :- 1 ´Ö×¤üü»Ö, १ कबा, १ पटका, २ दुशालाफर्द=५, १ चादर, १ किनखापभान, १ समला, ७ मलमलथान=१०**

2) **दागिने:-** १ शिरपेच, १ तुरामोत्याचा, १ सोन्याचा तोडा, पायातला, २ पोच्या हिऱ्याच्या = ५, १ कलगी, १ कंठी मोत्याची, २ आंगठ्या हिऱ्याच्या =४

3) **‡ŸÖ¸ü ÃÖ¸ü•ÖÖ´Ö :-** १ मोरचेल, १ पालखी, १ अंबारीसह हत्ती, १ चोपदार सोन्याच्या काठीचा, १ तरवार, १ पेष कबन = ६, १ उडतारुमाल, १ महीमराबत, १ साहेबीनौबत हत्तीवरची, 1 ³ÖÖलदार रुपाच्या काठीचा, १ ढाल, १ घोडा सोन्याच्या सरंजामासह =६

ही वरील राजचिन्हे वशंपरंपरागत वापरण्यास अनु–ÖÖ ×¤ü»Öß.[4]

फलटण जहागिरीची सनद :-

वरीलप्रमाणे महमंद तुघलकाने श्रीमंत निंबराज दुसरा दक्षिणेत निंबळक गावाच्या आसपास साडेतीन लक्ष रुपये उत्पन्न होईल इतक्या मुलखाच्या जहागिरीची देशमुखी व सरदेशमुखीच्या वतनाची वंशपरंपरेची ‡.ÃÖ. 1327 मध्ये सनद दिली. तशी विजापुरच्या सुभेदारास ताकिद पत्रे दिली. व विजापुरच्या ताब्यात राहूनच जहागिरीचा उपयोग घ्यावा असे सांगितले. महमंद तुघलकाचा निरोप घेतल्यानंतर श्रीमंत निंबराज दुसरा विजापुरास गेल्यानंतर तेथील सुभेदाराने त्यांचा सत्कार करुन त्यांच्या बरोबर जहागिरीची सरहद्द ठरविण्यासाठी आपले सेवक पाठविले. विजापुरच्या सेवकांनी फलटण जहागिरीच्या सिमा पुढीलप्रमाणे ठरवुन दिल्या. पुर्वेस राµÖ¤ü›ü“ÖÖ ×¾ÖÂÖ²ÖÖ, ¯ÖÖ¿“Ö´Ö सरहद्देचा ओढा, दक्षिणेस सह्याद्री पर्वताची रांग, उत्तरेस पुर्ववहिनी निरानदी, या संस्थानाचे एकूण क्ष¡Ö±úôü 397 चौरस मैल इतके आहे. जहागिरीचे सरहद्दीचे काम पूर्ण –ााल्यानंतर विजापुरच्या सेवकांचा सत्कार केल्यानंतर ते विजापुरास गेले.[5]

फलटण राजधानीची स्थापना :-

पुढे श्रीमंत निंबराज नाईक आपल्या मुलखाची पाहणी करु लागले. निंबळक हा मुळचा गाव नवीन मिळालेलया जाहगिरीच्या अगरी पुर्वेकडे असल्यामुळे बाकीचा मुलूख लागवडीखाली आणण्यासाठी गैरसोईचा वाटल्यामुळे जहागिरीची राजधानी निंबळक ऐवजी मध्यभागी असावी यासाठी त्यांनी पाहणी केली व फलटणची जागा मध्यावर आहे असे ठरले. मलठण व फलटणच्या आसपासची सर्व –ÖÖ>ß ŸÖÖडून मोठे मैदान तयार केले. त्याच्याभोवती तटबंदी केली, आतील बाजूस एका ´ÖÖšÖ ¾ÖÖ>Ö ÃÖ¾ÖŸÖ:ÃÖÖšß तयार करुन घेतला. तसेच जवळच्या पदरी लोकांसाठी ‘Ö¸¡ ŸÖµÖÖ¸¡ केली. फलटण गावच्या तटबंदीला पाच वेशी तयार केल्या अनेक पेठा वसविल्या. गावचे पुर्वीचे नाव फलपत्तन असे होते त्यालाच पुढे फलटण हे नाव ठेवले. सन १३३० मध्ये श्रीमंत निंबराज दुसरा याने फलटण राजधानीची स्थापना केली.[6]

जमीन लागवड :-

फलटण संस्थानाच्या आसपास दाट –ााडी होती. वस्ती विशेष नव्हती, गावांची संख्या फार थोडी होती. ही –ााडी तुटल्याखेरीज तेथे वसाहत व जमीन लागवड होणार नव्हती. त्यामुळे श्रीमंत निंबराज नाईकांनी जमीन साफ करण्यासाठी लोकांना मदत केली. जो मनुष्य तितकी –ााडी तोडून साफ करील तिच्याखाली जितकी जमीन मिळेल तितकी त्याने दहा वर्षाच्या कौलाने (कराराने) वहिवटावी. त्याच्या मालकी हक्कासाठी सरकारात थोडा कर भरावा. ज्यांना –ााडी तोडून जमीन साफ करण्याची ऐपत नसेल त्याला सरकारातून तगाई दिली जाईल, त्या व्यक्तीला त्यासाठी लायक व्यक्तीचा जामीन द्यावा लागत असे. तसेच जिराईत जमीन बागाईत करण्याÖÃÖÖšß ×¾ÖÆß¸¡ खोदण्यासाठी तगाईच्या स्वरुपात कर्ज दिले जाई. त्यामुळे फलटण संस्थानातील –ÖÖ>ी तुटून जमीन लागवडीखाली आली.[7]

नवीन गावे :-

श्रीमंत निंबराज नाईकांनी (दुसरा) अनेक नवीन गावे स्थापन केली. .प्रत्येक गावाची सिमा (शिव) ठरवुन देऊन प्रत्येक गावाला शंभर ते सव्वाशे “ÖÖवर जमीन देण्यात आली. गावच्या कारभारासाठी व बंदोबस्ताÃÖÖšß ¯ÖÖ™ß»Ö, कुलकर्णी, देशपांडे व रखवालदार यांच्या नेमणूका केल्या. त्यांना गावच्या से¾Öबद्दल (नोकरीबद्दल) इनामे करुन दिली. श्रीमंत निंबराज दुसरा यांच्या काळात युध्दाचा प्रसंग आला नसल्यामुळे संस्थानात शांतता प्रस्थापित होऊन शेतीच्या बाबतीत विकास –ÖÖ»ÖÖ.[8]

¤¾ÖÖ»ÖµÖ :-

श्रीमंत निंबराज नाईकांनी आपल्या संस्थानात वरीलप्रमाणे अबादानी केली. तसेच हिन्दुधर्माप्रमाणे गावोगावी अनेक देवदेवतांची मंदिरे स्थापन करुन दानधर्माची अनेक कृत्ये केली. फलटणमधून ते रोज निमजाई देवीचे दर्शन घेण्यासाठी जात असत. पर्जन्यकाली ओढयाला महापुर आला असला तरी त्यांनी आपला दर्शनÖÖ“ÖÖ नियम सोडला नाही. पुढे प्रकृतीच्या कारणाने ते मंगळवार व शुक्रवार देवीच्या दर्शनाला जात असत. देव देवतांच्ÖÖ पुजा अर्चा नैवेद्य, नंदादीप, गावच्या जत्रा यासाठी आवश्यक असणाऱ्या खर्चाबद्दल जमिनी तोडून (दानपत्र) ×¤»µÖÖ. तसेच शास्त्री, वैदीक, पुराणिक, गोसावी यानांही इनाम जमिनी करुन दिल्या. त्या जमिनी आजही देवस्थानाकडे †ÖÆÖê.[9]

अनेक लोकांना आश्रय :-

श्रीमंत निंबराज (दुसरे) नाईकांनी आपल्या संस्थानचा विकास केल्याची माहिती माळवा प्रातांतील धार येथे समजल्यानंतर त्यांचे अनेक भाऊबंद, आप्तस्वकीय त्यांच्या आश्रयास येऊन राहिले. त्यांना आपल्या लष्कराŸÖ नोकऱ्या दिल्या.ŸµÖÖ“µÖÖ ¯Ö¤¸ü (¤¸²ÖÖ¸ÖŸÖ) Æ²ÖŸÖ¸Ö¾Ö, वणजारी, लाहू, जयसिंग, सुभानराव जाधव, भवानराव जाधव, मुक्तबोध देशपांडया अशी माणसे पारखुन ठेवली होती. त्यांच्यावर नाईकांची चांगली देखरेख असे.[10]

लष्कर :-

संस्थानाच्या बंदोबस्तासाठी व विजापूरच्या सुभेदाराला मदत करण्यासाठी निंबराज नाईकांनी आपल्या प¤¸ü तीन हजार फौज ठेवली होती. त्यांच्या लष्करात डोंगरी धनगर, बेरड व अहिर जातीची (गवळी) दांडगे लोक होते.[11] Æê शरीराने राकट व साहसी असून त्यांनी लांब दाढया राखल्या होत्या. त्यांची घोडी मजबूत व चपळ असत. भाला, ढाल, तीरकमान, तरवार ही त्यांची हत्यारे होती. ते तीस -चाळीस कोसाच्या मजला मारीत असत. या लष्कराचÖê अधिकार त्यांनी जयसिंगाकडे दिलेला होता.

संस्थानात दौरे :-

श्रीमंत निंबराज नाईक (दुसरे) आपल्या संस्थानात अनेक दौरे काढत. संस्थानातील गावाचा बंदोबस्त बरोबर आहे की नाही याची पाहणी करीत. त्यावेळी कोणी काही तक्रार केली तर ती शांतपणे ऐकून घेवून त्याला योग्य न्याय देत असत. कोणावर सरकारी अधिकाऱ्याचा अन्याय व जुलूम होत असेल त्याचे निवारण करीतÖ †ÃÖŸÖ.[12]

Ãö´öö¸üö¯ö :-

†¿ööx¸तीने निंबराज नाईकांनी (दुसरे) १३ वर्षे आपल्या संस्थानाचा कारभार करुन विकास केला. त्यामुळे संस्थानातील प्रजा त्याच्यावर खुष होती. निंबराज नाईक हे बुध्दीमान सत्ताधीश होते. ते आपल्या वडिलांबरोबर काही दिवस दिल्लीत राहिले असल्याने त्यांना मुत्सद्दीपणाचे ही शिक्षण मिळाले होते. व हेच शिक्षण त्यांना आ¯ö»µöö संस्थानात वसाहत व लागवड व शांतता, सुव्यवस्था निर्माण करण्यासाठी उपयोगी पडले.

Ÿµöांच्या या कार्यामुळे फलटणची अबादी –ाली. पुढे त्यांच्यापासून प्रेरणा घेऊन फलटणच्या सत्ताधिशांनी संस्थानाचा विकास करण्याचा प्रयत्न केला.

संदर्भ ग्रंथ सूची :-

1. फलटण संस्थानचा प्रशासकीय अहवाल सन १९३९-40 ¯ö.1.
2. पारसनीय डी.बी ; ऐतिहासिक चरित्रे व टिपणे, इतिहास संग्रह पृ.४.
3. The Imperial Gazzetteer of India p. 184.
4. फलटण संस्थानचा वार्षिक प्रशासकीय अहवाल सन १९३४-35 ¯ö.3.
5. फलटण दरबार रेकॉर्ड.
6. ±लटण संस्थानचा वार्षिक प्रशासकीय अहवाल सन १९३४-35 ¯ö.2.
7. फलटण दरबार रेकॉर्ड.
8. कित्ता.
9. कित्ता पृ. २०.
10. कित्ता पृ. २१.
11. दाते य.रा. व कर्वे चिं.ग ; संपादीत
    महाराष्ट्र शब्दकोश पुणे १९३२ पृ. १९०.
12. फलटण दरबार रेकॉर्ड.
13. कित्ता पृ. २२.